

ГРАМАТИКА МОВЛЕННЕВОЇ ІНТЕРАКЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Чхетіані Т.Д.,

Київський національний лінгвістичний університет,
вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03680,
4597114@mail.ru

У статті розглядаються особливості граматики мовленнєвої інтеракції як чіткої, внутрішньо зв'язаної структури і як найкращим чином організованої самодостатньої системи, які створюються і регулюються учасниками діалогічного дискурсу. До числа факторів, що мають значення для опису й моделювання мовленнєвої інтеракції співрозмовників, належать соціально зумовлені норми і конвенції спілкування, синтаксис діалогічного мовлення, тематична єдність і тип мовленнєвої події.

Ключові слова: граматика мовленнєвої інтеракції, конверсаційний аналіз, нормативність спілкування, мовленнєві секвенції, суміжні пари.

Чхетиани Т.Д.

Грамматика речевой интеракции в англоязычном диалогическом дискурсе

В статье рассматриваются особенности грамматики речевой интеракции как четкой, внутренней связанной структуры и как лучшим образом организованной самодостаточной системы, которые создаются и регулируются участниками диалогического дискурса. К числу факторов, значимых для описания и моделирования речевой интеракции собеседников, принадлежат социально обусловленные нормы и конвенции общения, синтаксис диалогической речи, тематическое единство и тип речевого события.

Ключевые слова: грамматика речевой интеракции, конверсационный анализ, нормативность общения, речевые секвенции, смежные пары.

Chkhetiani T.D.

Grammar of speech interaction in English dialogic discourse

By a number of scholars grammar is viewed as internally constrained well-formed structure and as best organized self-enclosed integrity, shaped and regulated by interlocutors in the dialogic discourse. To the factors relevant to the description and modelling of speech interaction belong socially determined norms and conventions of speaking, discourse syntax, thematic integrity and the type of speech event.

The object of the discussion in this paper is English dyadic interaction of interlocutors within the frame of a daily conversation, and the subject of the discussion is a grammatical aspect of interaction, or otherwise, a discursive and conversational syntax upon which the interaction is built.

As opposed to some other types of speech activity within the frame of which the roles are strictly assigned to the participants (cf. a chairperson at the meeting, interviewer in talk show, lecturer or judge in the court), in conversational interaction interlocutors' roles of the speaker and hearer are freely exchanged, so that the rule "one speaker at a time" is overwhelmingly flouted by overlapping, interrupting, repairing, silencing or picking up the speaker's talk. Brought together, they co-organize the sequential arrangement of talk-in-interaction.

The understanding of grammar by pragmalinguists, anthropologists, ethnologists and discourse researchers differs cardinally from that by conversational analysts though a functional approach is common to all of them. For conversational analysts the study of talk-in-interaction techniques are of prime concern from the very outset of interaction up to its termination, as well as of how interlocutors mutually seek and foresee the development of interaction between them, and how the addressee orientation is reflected on the discourse, whereas pragmatists are more concerned with strategies of communicators' speech behaviour focused on intentionality, on the analysis of factors which entail concrete utterances, functioning of the language in individual speech acts and, on the whole, they are indifferent to how the structure of discourse is made up.

Hence, the topicality of the subject-matter is determined by the shift of interest to the structure of dyadic and multiparty interaction within the frame of modern scholarly paradigm, which studies the mechanism of participants' cooperation via speech interaction.

Key words: grammar of speech interaction, conversational analysis, norms of speaking, speech sequences, adjacency pairs.

Об'єктом розгляду у цій статті є організація англословної діалогічної інтеракції комунікантів у межах мовленнєвого жанру повсякденної розмови, а **предметом** — граматику спілкування, або дискурсивний та конwersаційний синтаксис, що лежить в основі її побудови.

Актуальність дослідження зумовлена підвищеним інтересом до діалогічної (діадичної та мультисторонньої) інтеракції в межах сучасної наукової парадигми, що розглядає механізми мовленнєвої взаємодії і співпраці комунікантів.

Багато вчених [17, 2; 15, 696; 16, 32] розглядають граматику як чітку, внутрішньо зв'язану структуру та як найкращим чином організовану самодостатню систему. Представники школи конwersаційного аналізу висловлюють зовсім інше розуміння граматики, розглядаючи її як частину набагато ширшої системи, що охоплює організацію соціальних практик, і наголошують на ролі граматики в повсякденній співпраці і когніції [15]. Відправною точкою такого підходу постає цілісність граматики і її місце серед інших систем, що організують поведінку особи в суспільстві і насамперед мовленнєву інтеракцію співрозмовників, а також те, як формується дискурс діалогу. І хоча функціональний підхід є тим фактором, що об'єднує прагмалінгвістику, антрополінгвістику, етнолінгвістику, дискурсивний аналіз та інші антропоцентричні дисципліни, саме конwersаційний аналіз пов'язується з уживанням технік побудови розмовної інтеракції. Тим самим інтереси конwersаційних аналітиків відрізняються від інтересів прагмалінгвістів, котрі цікавляться стратегіями взаємодії учасників комунікації з точки зору інтенціональності і в цілому байдужі до умов формування структури дискурсу. Головним для прагмалінгвістів є аналіз факторів породження висловлення, функціонування мови в індивідуальних актах її використання, тоді як для конwersаційних аналітиків головними є техніки ведення розмови від її початку до завершення, того, як комуніканти взаємно шукають і передбачають розвиток інтеракції між собою, як орієнтація на адресата відбивається в тканині дискурсу з самого початку його становлення, яким чином маркується присутність співрозмовника/співрозмовників, особливо в ситуації конститутивної неоднорідності, коли співрозмовники наділені різними статусними й позиційними ролями.

Граматику розмовної інтеракції, під якою в даній статті розуміється структура побудови інтеракції, базується на принципах конwersаційного аналізу, головними постулатами якого є:

а) дотримання порядку на всіх рівнях вербальної взаємодії, оскільки вербальна взаємодія структурно організована;

б) відсутність випадковостей в міжособовій взаємодії: найдрібніші деталі мовлення — важливий аналітичний ресурс, не можна ігнорувати жодну з них як незначущу або невірну;

в) принцип емпіризму й немотивованого (незаангажованого) спостереження;

г) внесок в інтеракцію кожного з учасників є контекстуально зумовленим; процес індексації висловлення відносно контексту є обов'язковим;

д) розуміння будь-якої розмови (запрошення, звинувачення, жарту тощо) як соціальної дії [5, 159].

Звідси випливає, що граматику мовленнєвої інтеракції будується на ідентифікації регулярних/систематичних характеристик розмови, на впорядкованих і повторювальних схемах взаємодії конwersантів для виявлення того, як зорганізовано та зрегульовано соціальний порядок; на описуванні моделей, за допомогою яких співрозмовники зорієнтовують один одного на деякий «базовий» (underlying) нормативний порядок [15, 160] і тим самим виявляють структурні й регулятивні параметри діалогічного спілкування. Зазначені параметри відображають:

1) яким чином співрозмовники налаштовуються на розмову, на вибір теми розмови, як пристосовуються один до одного в цілях взаємоприйнятної інтеракції;

2) який вектор розвитку інтеракції приймається співрозмовниками;

3) як структурується розмова, а саме: як розподіляються ролі мовця і слухача (turn-taking) [там само].

Слухач може бути активним чи пасивним в залежності від його реакції на висловлення мовця. Активний слухач перебирає на себе роль мовця — відповідає на питання, додає щось своє до попередньої репліки співрозмовника, вклинюється в хід розмови добровільно чи робить це з наданням йому «права на слово». Змістовна репліка слухача, якщо вона є змістовною, визначається Е. Гоффманом як “reply” [12, 28], тоді як терміном “response” [там само, 29] дослідник позначає незмістовну репліку з боку слухача, що лише сигналізує про його увагу до повідомлюваного або про підтакування — «чую і погоджуюсь». Такого виду сигнали, відомі як метакомунікативні [2, 5; 9, 9], належать пасивному слухачеві, оскільки він залишається в ролі слухача і не впливає на хід інтеракції;

4) досягнення нормативного порядку шляхом аналізу комунікативних «збоїв» в інтеракції і можливостей відновлення діалогу.

Подібно до автономії синтаксису, який конwersаційні аналітики називають хребтом мови [17, 2], граматику складає основу й каркас мови і мовлення, зокрема діалогічного дискурсу, вона почергово й покроково з боку співрозмовників вибудовує мовленнєву інтеракцію в структурно-організаційному плані.

Суттєві зв'язки між граматику й структурно організованою інтеракцією детально аналізуються в низці робіт західних [12; 15–17] і вітчизняних дослідників [3–9]. Але, окрім структурної організації, в мовленнєвій інтеракції як діадич-

ній, так і мультисторонній граматики виконує роль структурно-семантичного зв'язку реплік співрозмовників, котрі як суб'єкти спілкування реалізують притаманні їм соціальні ролі, ситуативно-психологічні установки, цілі і наміри в процесі мовленнєвої взаємодії таким чином, що зміст мовленнєвого внеску кожного з них сприяє подальшому розвитку інтеракції.

Як було зазначено вище, граматики мовленнєвої інтеракції — це перш за все структура розвитку комунікативного акту, що неминує включати в себе організацію обміну комунікативними ролями. Мета дослідника — визначити, яким чином відбувається дистрибуція комунікативних ролей серед інтерактантів та завдяки яким механізмам і принципам спілкування здійснюється вплив на регуляцію взаємообміну комунікативними ролями в ході розмови. Підкреслимо, що розмова — це організована інтеракція в плані не лише *де, хто, кому, чому, що* і якою мовою говорить, але й надання права на висловлення або дотримання мовчання, розподіл пауз між репліками співрозмовників, під час яких роль мовця плавно перетікає від одного до іншого співрозмовника або ж, навпаки, затримується (можливо, навіть настирливо вихоплюється) однією зі сторін. Іншими словами, це система взаєморегульованого і ритуально керованого спілкування віч-на-віч, яке в своєму розпорядженні має набір засобів мови для вираження бажання/прохання надати слово або відмовитись від нього.

Окрім ступеня активності мовленнєвої поведінки співрозмовників, іншим чинником організації комунікативних ролей в інтеракції є їх залежність від типу мовленнєвої події, в якій вони задіяні. Є такі мовленнєві події, в яких за учасниками ролі мовця і слухача суворо закріплені відповідно до мовленнєво-подієвого фрейму. Прикладами таких мовленнєвих подій є збори, церемонія, взяття інтерв'ю, судові засідання, лекція, урок тощо, коли роль мовця приписується і координується одним із учасників мовленнєвої події. Зазвичай цю функцію виконує головуючий на зборах, церемоніймейстер, інтерв'юер, суддя, лектор, вчитель тощо. Прикладом іншого типу мовленнєвої інтеракції є бесіда, в якій не існує фрейма чіткого розподілу ролей, але в якій співбесідники узгоджено/неузгоджено, по чергово/поза чергово чи одночасно обмінюються комунікативними ролями.

Суттєву організаційну роль в інтеракції виконує тема. Відносно тематичної організації вчені, на думку С. Сухих [8, 98], досі не дали однозначної відповіді на такі питання: 1) які соціальні сфери можуть тематизуватись в діалогах; 2) які компоненти соціальної ситуації відповідають за тематизацію; 3) як вводяться та як утримуються теми у фокусі інтеракції, 4) як розвивається, припиняється і змінюється тема; 5) які фактори зумовлюють частотність тем за одиницю часу; 6) чи мають

теми градацію по значущості в різних соціальних групах тощо. При цьому помічено, що в кооперативному типі інтеракції зміна теми може відбуватись, тоді як в некооперативному тема обривається, не отримує розвитку.

Організація обміну комунікативними ролями є завжди ситуативно зумовленою [4] (може бути ситуативно незалежною або ситуативно чутливою) і регулюється прийнятими в суспільстві принципами і правилами спілкування, відомими як соціальні норми. У мовленнєвій інтеракції дія таких норм-принципів виявляється в дієвих і комунікативних стереотипах/схемах типу «спонукання — відмова», «пропонування — подяка» тощо. Відповідно до них вибудовується граматики мовленнєвої інтеракції, яка враховує *принцип кооперації* (вимагає від співрозмовника зробити свій посильний внесок у підтримання мовленнєвого контакту) [13], *принцип увічливості* [11, 56; 14] та *принцип пріоритетності* [15, 698]. Зупинимось детальніше на останньому — *принципі пріоритетності* та його максимах, а саме:

1) *максимі старшинства*. За цією максимою, право мовця надається тому, хто займає вищий за рангом ступінь. Старший за віком співрозмовник поступається старшому за соціальним статусом. Згідно з цим правилом, «обслуговуючий персонал, жінки та інші підлеглі можуть говорити лише тоді, коли до них звертаються, в інших випадках — мають зберігати мовчання» [15, 698];

2) *максимі координації* — співрозмовники не повинні говорити одночасно. Говорить один, інші слухають. Якщо співрозмовники одночасно починають говорити, то відбувається накладання (*overlapping* — збіг, співпадіння у часі), яке, на вимогу правила, має бути максимально коротким [там само].

Крім зазначених правил принципу пріоритетності, що регулює внесок співрозмовника в інтеракцію, обмін комунікативними ролями залежить від таких компонентів:

а) *конструктивного*, тобто конструювання мовцем речень різної довжини і складності (від простих до складних) та фраз, що дає можливість слухачеві передбачити креативні можливості мовця, прогнозувати завершення ним мовленнєвого кроку, а отже, самому стати мовцем;

б) *призначально-вибіркового*, який буває двох типів. Перший, коли мовець призначає на свою роль обраного ним іншого учасника комунікативного акту, тобто мовець добровільно поступається слухачеві своєю роллю. Головним чином це досягається прямо спрямованими на адресата мовлення імперативними висловленнями (*exercitives*, в термінах Остіна [2, 150]) та питаннями типу “*And what's your opinion, Mr. Forest?*” (Dailey). Другий, коли на роль мовця слухач сам себе призначає («вириває» роль мовця), напр. “*And with me, it was even much more shocking*” (Dailey).

Окрім соціально зумовлених норм, іншим організаційним фактором виступає тема. Тема інтеракції — це кооперативний продукт її учасників, обмежений рамками ситуації на конкретний момент спілкування. Через тему встановлюється контакт між співрозмовниками як умова для реалізації різних інтенцій, однією з яких може бути фатика. Тема в такому випадку є засобом її реалізації. Таке розуміння теми висловлюють прагмалінгвісти, тоді як конверсаційні аналітики розглядають тему з позиції формального критерію, тобто під темою розуміється фрагмент тексту з ознаками єдності змісту, який знаходиться між двома сигналами зміни теми [8, 97]. Зазвичай такими сигналами є метакомунікативні висловлення типу “Could you, please, pass over to something more pleasant?” (Daily), “It’s high time we started to discuss the retiree’s impaired hearing” (Daily).

Підкреслимо, що в процесі інтеракції кожне висловлення сприймається не ізольовано, а як репліка, релевантно вмонтована в прагматичну ситуацію. Вся система обміну комунікативними ролями налаштована на те, щоб інтеракція «протікала плавно», уникаючи збігу висловлень обох інтерактантів, коли вони починають говорити одночасно, та затяжних інтервалів, тобто небажаних пауз між репліками, що викликає у них психологічний дискомфорт. Як відомо, ситуація групової трати часу не терпить мовленнєвої порожнечі [1, 365]. Саме задля того, щоб виправдати виникнення ситуації мовчання і заповнити паузу, українці вживають стереотипне жартівливе «Міліціонер народився» (пор. англ. “Someone has died”). При збігу висловлень та допущенні інших помилок в мовленні комунікантів включається механізм правок (repair mechanism) [15, 701] — один із комунікантів добровільно або примусово замовкає, поступаючись іншому в ролі мовця.

Типовими ситуаціями обміну комунікативними ролями є так звані суміжні пари (adjacency pairs) [15], наприклад: привітання — привітання, запитання — відповідь, запрошення — прийняття/відмова, комплімент — подяка, скарга — згода/незгода, змагальний виклик — прийняття/відхилення, прохання — виконання/відмова тощо. Суміжні пари лежать в основі комунікативних схем, що прямо відображають структурне (секвенційне) нормування, тоді як мовленнєві стереотипи — змістовий компонент інтеракції. Порушення вказаних норм призводить до непорозуміння, комунікативних невдач, розриву відносин між сторонами, що спілкуються.

Таким чином, до валідних факторів, що детермінують організацію мовленнєвої інтеракції, належать соціальні норми у вигляді принципів і правил спілкування і їх вплив на обмін комунікативними ролями мовця і слухача, тип комунікативної події, єдність теми, розгортання комунікативних схем у вигляді суміжних пар / реплік співрозмовників.

Організація мовленнєвої інтеракції подібно до побудови речення підлягає законам граматики, які необхідно враховувати, щоб вона була успішною і давала змогу створювати платформу для можливості подальших зустрічей і спілкування. В рамках інтегративного підходу сучасної наукової парадигми відкривається можливість дослідження умов розвитку мовленнєвої інтеракції та учасників, що в ній задіяні, оскільки диспозиція особистостей знаходить своє відображення перш за все у спілкуванні, що підтверджує правильність антропоцентричного напрямку в лінгвістиці.

До перспектив даного дослідження відносимо розгляд композиційно-мовленнєвих секвенцій — послідовностей декількох реплік, змістовно й організаційно пов’язаних між собою в процесі діалогічної інтеракції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата / Н.Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1981. — Т. 40. — № 4. — С. 356–367.
2. Грабовська І.В. Метакомунікативні питання в сучасному англомовному діалогічному дискурсі: семантика і прагматика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / І.В. Грабовська. — К., 2014. — 20 с.
3. Жалагина Т.А. Коммуникативный фокус в диалогическом событии // Языковое общение: единицы и регулятивы. — Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1987. — С. 107–115.
4. Комина Н.А. Оппозитивный неоднородный блок реплик в диалоге / Н.А. Комина // Языковое общение: единицы и регулятивы. — Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1987. — С. 120–125.
5. Кравченко Н.К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа / Н.К. Кравченко. — Луцк : Волиньполиграф, 2012. — 251 с.
6. Паронян Ш.А. Единицы целенаправленного общения в английской диалогической речи : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ш.А. Паронян. — Ленинград, 1989. — 16 с.
7. Почепцов Г.Г. Фатическая метакоммуникация / Г.Г. Почепцов // Избранные труды по лингвистике. — Х. : Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразина, 2009. — С. 469–477.
8. Сухих С.А. Организация диалога / С.А. Сухих // Языковое общение: единицы и регулятивы. — Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1987. — С. 95–103.

9. Чхетиани Т.Д. Метакоммуникативные сигналы слушающего в фазе поддержания речевого контакта / Т.Д. Чхетиани // Языковое общение: единицы и регулятивы. — Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1987. — С. 103–107.
10. Austin J.L. How to do things with words / J.L. Austin. — Oxford : Clarendon Press, 1970. — 167 p.
11. Brown P., Levinson S. Universals in language usage: Politeness phenomena / Goody E.N. (ed.) // Questions and politeness: Strategies in social interaction. — Cambridge : CUP, 1987. — P. 56–324.
12. Goffman E. Forms of talk / E. Goffman. — Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1983. — 335 p.
13. Grice H.P. Logic and conversation / H.P. Grice ; Cole P., Morgan J.L. (eds.) // Syntax and semantics. — New York : Academic Press, 1975. — Vol. 3. — P. 41–58.
14. Leech J.N. Principles of pragmatics / J.N. Leech. — London : Longman, 1983. — 250 p.
15. Sacks H. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation / H. Sacks, E. Schegloff, G. Jefferson // Language. — Baltimore, 1974. — Vol. 50. — No. 4. — P. 696–735.
16. Schegloff E. Parties and talking together: Two ways in which numbers are significant for talk-in-interaction // P.T. Haves, G. Psathas (eds.) Situated order. — Washington, D.C. : University Press of America, 1995. — P. 31–42.
17. Schegloff E.A., Ochs E., Thompson S.A. Introduction // E.A. Schegloff, E.Ochs, S.A. Thompson (eds.) Interaction and grammar. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. — P. 1–52.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. Janet Dailey. Sweet promise / Janet Dailey. — New York : Harlequin Books, 1989. — 253 p.

REFERENCES

1. Arutiunova, N.D. (1981). Faktor adresata [Factor of the addressee]. Izvestiia AN SSSR. Ser. lit. i yaz., vol. 40 (4), 356–367.
2. Hrabovska, I.V. (2014). Metakomunikativni pytannia v suchasnomu anhlovnomu dialogichnomu dyskursi: semantyka i prahmatyka [Metacommunicative Questions in Modern English Dialogic Discourse: Semantics and Pragmatics] Extended abstract of candidate's thesis. K., 20 p.
3. Zhalagina, T.A. (1987). Kommunikativnyi fokus v dialogicheskom sobytii [Communicative Focus in Dialogic Event]. Yazykovoie obshcheniie: yedynitsi i reguliativy, 107–115.
4. Komina, N.A. (1987). Oppozitivnyi neodnorodnyi blok replik v dialoge [Oppositional Heterogeneous Block of Replies in Dialogue]. Yazykovoie obshcheniie: yedynitsi i reguliativy, 120–125.
5. Kravchenko, N.K. (2012). Prakticheskaia diskursologiya: shkoly, metody, metodiki sovremennogo diskurs-analiza [Practical Discourse: Schools, Methods, and Methodology of Modern Discourse Analysis]. Lutsk : Volynpoligraf, 251 p.
6. Paronia, Sh.A. (1989). Yedynitsy tselenapravlennoho obshcheniia v angliiskoi dialogicheskoi rechi [Units of Purported Communication in English Dialogic Speech]. Extended abstract of candidate's thesis. Leningrad, 16 p.
7. Pocheptsov, G.G. (2009). Faticheskaia metakommunikatsiia [Phatical Metacommunication]. Izbrannyye trudy po lingvistike, 469–477.
8. Suhii, S.A. (1987). Organizatsiia dialoga [Dialogue Organization]. Yaazykovoie obshcheniie: yedynitsy i reguliativy, 95–103.
9. Chkhetiani, T.D. (1987). Metakommunikativnyie signaly slushaiushchego v faze podderzhivaniia rechevogo kontakta [Metacommunicative Signals in the Phase of Maintaining Speech Contact]. Yazykovoie obshcheniie: yedynitsy i reguliativy, 103–107.